

12. Фомицкий В. Кооперация в условиях НЭПа // Украинська кооперація. – 1923. – № 1/2.
13. Мохор П. Од Баліна до Леніна. Етапи розвитку кооперативної думки на Україні. – К., 1924.
14. Соболев М. Фінансове становище сільськогосподарської кооперації // Сільський господар. – 1923. – Ч. 7.
15. З життя банку // Бюлетень Українського народного кооперативного банку. – 1920. – № 1.
16. К-й Ф. Чергові питання в житті «Українбанку» // Бюлетень Українського народного кооперативного банку. – 1920. – № 1.
17. Хотовицький М. Чекова система в кооперації // Бюлетень Українського народного кооперативного банку. – 1920. – № 1.
18. Кооперативна хроніка // Сільський господар. – 1920. – № 1 – 12.
19. Височанський П. Начерк розвитку української споживчої кооперації: В 2 ч. – Катеринослав, 1925. – Ч. 2.
20. Брук В. Пять лет жизни левобережной кооперации (1917–1922) // Украинський кооператор. – 1922. – Ч. 4–5.
21. Целларіус В. Етапи розвитку с.-г. кооперації на Україні (Спогади, враження та підсумки) // Коопероване село. – 1927. – № 20.
22. ЦДАВОУ. – Ф. 206. – Оп. 1. – Спр. 196.
23. ЦДАВОУ. – Ф. 206. – Оп. 1. – Спр. 195.
24. Макаровський О. 25 років союзного будівництва на Україні (До ювілею Бердянського союзу) // Сільський господар. – 1926. – № 24.
25. Мохор П. Сільськогосподарська кооперація на Київщині // Сільський господар. – 1924. – Ч. 7.
26. По с.-г. союзам Харківщини // Сільський господар. – 1923. – Ч. 8–9.
27. Двурічно-Кутянське кустарно-промислове т-во „Кустар-Хлібороб” // Сільський господар. – 1925. – Ч. 9–10.
28. Христенко М. Богодухівське с.-г. кредитове т-во (на Харківщині) // Коопероване село. – 1927. – № 2–3.
29. Л. М-кий. З діяльності Бершадського райсоюзу // Кооперативний бюлетень. – 1924. – № 14.
30. Матійченко О. Сахновцянське с.-г. товариство // Сільський господар. – 1925. – Ч. 7–8.
31. Периферія Лебединського сільгоспсоюзу. Загальні відомості // Сільський господар. – 1925. – Ч. 15–16.
32. Л.М-ко. Александрійський райсоюз // Кооперативний бюлетень. – 1924. – № 14.
33. Немчинів Т. Старобільський райсельгоспсоюз (Донецької губернії) // Українська кооперація. – 1923. – № 7–8.
34. В. В. Луганський союз сільськогосподар. кооперації // Українська кооперація. – 1923. – № 4–6.
35. Ліухін В. Бердянське кредитове с.-г. т-во „Винороб” // Сільський господар. – 1925. – Ч. 7–8.
36. А. Б. Артіль „Наоія” (Село Дворічний-Кут на Харківщині) // Сільський господар. – 1925. – Ч. 17–18.
37. Незаможник. Комуна „Незаможник” // Сільський господар. – 1924. – Ч. 15.
38. Грицененко М. Один із нездорових колгоспів Ніжинської округи // Сільський господар. – 1926. – Ч. 15–16.
39. Пять лет существования Алчевского рабочего многолабочного кооператива «Вперед к коммуне» // Донецкий кооператор. – 1923. – № 10–12.
40. Десять років існування Полтавської райспілки. 1915–1925. (З нагоди ювілею). – Полтава, 1926.
41. До ювілею Бердянського союзу // Коопероване село. – 1927. – № 4–5.
42. Всеукраїнський съезд уполномоченных Вукопспилки 16–22 августа 1921 г. // Бюлетень Одеського губернского союза потребительских обществ. – 1921. – № 5–6.
43. Представництво української кооперації за кордоном // Сільський господар. – 1923. – Ч. 13–14.
44. Возвращение Украинбанку денег из немецких банков // Донецкий кооператор. – 1923. – № 2.
45. Ол. Н. Одержання укр. кооперацією паїв був. Московського народного банку // Сільський господар. – 1924. – Ч. 15.
46. Промова Голови Раднаркому тов. Чубаря // Сільський господар. – 1924. – Ч. 5.
47. Демченко Л. Селянство повинно зміцнити с.-г. коопера-

цію // Радянський селянин. – 1928. – № 6.

48. Височанський П. О кооперативній торгівлі // Журнал Киевского губернского экономического совещания. – 1922. – декабрь.

Fareniy I.A. The Ukrainian co-operative societies from the revolution to the new economic politics. In the article the economic potential of the co-operative organizations of the Ukraine in the period of the revolution of the 1917th – 1920th and the initial period of the new economic politics is examined.

Keywords: co-operation, revolution, new economic politicians.

О. В. Вільховик

ЧЕРВОНЕ КОЗАЦТВО ТА ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена висвітленню ролі Червоного козацтва у більшовицькій інтервенції на землі України. Проаналізовано його національний склад та функції.

Ключові слова: Червоне козацтво, бригада, корпус, В. Примаков.

У сучасних умовах закономірним є зростання інтересу до історичних проблем, які не знайшли об'єктивного відображення в радянській історіографії. Особливе місце серед таких тем займають події громадянської війни та створення більшовиками власних збройних сил – Червоного козацтва на території України впродовж 1917–1930 рр. Створене в кінці 1917 р., Червоне козацтво виросло з невеликого загону у 12-полковий кінний корпус і відіграло помітну роль у процесі боротьби за встановлення і зміцнення радянської влади на землях України.

Історіографія теми не є численною. Здебільшого, вона представлена працями радянських істориків. Серед них І. Дубинський і Г. Шевчук, які докладно проаналізували створення Червоного козацтва, його чисельність, склад військових підрозділів, частин і з'єднань, акцентувавши, що червоні козаки завжди опинялися на передньому краї громадянської війни. Праця ґрунтується на спогадах І. Дубинського, який під час громадянської війни був командиром кавалерійської дивізії Червоного козацтва [9]. У контексті громадянської війни Червоне козацтво розглядав І. Рибалка, наголошуючи на провідній ролі більшовиків у його створенні [4].

Історіографія радянського періоду української еміграції представлена книгою З. Стефаніва. Він зазначає, що більшовицька влада була встановлена “силами московської регулярної армії в складі 30 тисяч доброго війська, набраного з колишньої гвардії, матросів і московського робітництва” [1]. Червоне козацтво, на його думку, відіграло допоміжну роль і складалося з неукраїнського населення великих міст України.

Сучасні дослідники фрагментарно звертаються до цієї теми, розглядаючи її у контексті української революції чи громадянської війни. Так, Я. Тинченко вважає, що війна Української Центральної Ради з більшовиками виникла через протистояння двох ідей: національної та соціалістичної. Він робить спробу визначити чисельність та склад військ УЦР та Радянської влади, зокрема і Червоного козацтва, на кожному етапі боротьби [15]. Помітне місце займають і праці В. Солдатенка, який наголошує на внутрішніх соціальних причинах падіння Центральної Ради та вказує на необґрунтованість твердження про численні регулярні війська, в тому числі і Червоного козацтва, якими нібито Рада Народних Комісарів на початку 1918 р. завоювала Україну [13].

Належну оцінку радянським збройним силам періоду громадянської війни дав А. Здоров, провівши аналіз мемуарно-історичних праць учасників національно-визвольних змагань 1917–1918 рр., зокрема відзначив, що 25 грудня датується перша документальна згадка про Червоне козацтво – в документах штабу народного

комісара щодо боротьби з контрреволюцією на півдні Росії головнокомандувача В. Антонова-Овсієнка [7]. Мета цієї статті полягає у синтезі висновків і положень науковців, які висвітлюють специфіку політичного і збройного конфлікту періоду Української революції та визначення специфічної ролі Червоного козацтва у встановленні радянської влади на території України.

Значну діяльність зі створення та зміцнення збройних сил органи радянської влади розгорнули в 1917 – 1920 рр. Армія та її позиції мали велике значення у політичному житті України, оскільки українська територія була театром воєнних дій Південно-Західного фронту, тут знаходилися і його, і Румунського фронту тили. Київський і Одеський військові округи були найбільшими в країні. Основна частина Чорноморського флоту, яка обслуговувала Румунський та Кавказький фронти, розташовувалася в Севастополі. Війська і флот у межах України включали майже половину особового складу діючої армії напередодні повалення царизму – 3250 тис. солдат і офіцерів та 40 тис. моряків. Крім того, в тилкових гарнізонах України розміщувалися біля 400 тис. солдатів і офіцерів.

Більшовики, як відомо, 25 грудня 1917 р. у Харкові проголосили Україну республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, що з юридичної точки зору, на думку дослідників, не мало легітимного характеру. В. Калініченко й І. Рибалка наводять слова В. Затонського, тодішнього “народного секретаря освіти”, який красномовно характеризує несамотійність, “кишеньковість” українського радянського уряду: “Називали себе урядом, та самі до того ставилися трохи гумористично. Та й справді: який же з нас був уряд без армії, фактично без території, бо навіть Харківська рада нас не визнавала. Апарату жодного... Секретаріат був у кишені”. Політичної сили “кишеньковий” уряд не мав і був лише додатком до штабу російського більшовицького війська В. Антонова-Овсієнка. Формальним командувачем українських частин вважався Ю. Коцюбинський, син українського письменника М. Коцюбинського.

Навесні – влітку 1917 р. досить організовано та рішуче виступила в обороні української національної ідеї сільська молодь. Вже у березні зародилася і впроваджено усього 1917 р. шораз більше зростала в Україні особлива народна воєнізована організація – Вільне козацтво. Так, вільнокозацький рух був започаткований спершу у Звенигородському повіті на Київщині, з ініціативи селянина с. Гусакове Смоктія, якому допомагали Ковтуненко і Пицаленко із Звенигородки [1, 35]. Членами загонів Вільного козацтва могли бути тільки добровольці у віці від 18 років, хоча були випадки, коли до їх лав вступали і сивочолі діди [1, 40]. Воно контролювало територію, що сягала Дніпра та охоплювала залізничні лінії: Знам’янка – Помічна – Христинівка – Канів. Виникненню цього руху сприяли антивоєнні настрої населення і війська, з одного боку, та негативне ставлення провідників української революції до організації української армії взагалі – з іншого. Вільнокозацький рух ставив за мету згуртувати національно-творчі елементи сільського населення України у місцеві військові частини, які стали б рушіями відбудови української державності на селі [2, 6].

Радянські історики наголошували, що Вільне козацтво складалося з офіцерів царської армії, попівських синків, студентів і куркулів [3, 128]. Його звинувачували в тому, що козаки використовували історичну романтику козацької вольниці, романтику козацьких пісень і козацьких легенд [4, 18]. Виставлення більшовиків до Вільного козацтва яскраво виставив тодішній командир більшовицької армії в “Ізвестіях Ц.В.К.”: “Революційна

Російська армія пройшла Україну, змітанючи на своєму шляху все, що мало ознаки буржуазно-шовіністичного сепаратизму. На Україні зустріли ми оригінальну організацію буржуазної самооборони. Особливо дався взнаки Звенигородський повіт, де український шовіністичний націоналізм збудував собі фортецю у формі так званого “Вільного козацтва”. Ця організація не тільки не допустила нас в повіт, а навпаки, сама перейшла до наступу і цим заподіяла чимало шкоди нашим військам. Дуже прикро, що мені не довелося зруйнувати це кубло, потопити в калюжі крові тих, хто посмів підняти руку на Червону армію” [1, 40].

Враховуючи гостроту політичної боротьби в Україні, наявність українських військових формувань та потужного антибільшовицького повстанського руху, російські більшовики намагалися якомога швидше створити альтернативну збройну силу, що складалася б з українців, або, принаймні, декларувала захист їх інтересів. Тому більшовиками вже у грудні 1918 р., у Харкові було створене військове формування – “Червоне козацтво”. Цю назву більшовики намагалися максимально наблизити до звичного і глибоко шанованого в Україні військового стану. Загони Червоного козацтва підпорядковувались тільки Москві й використовувались у боротьбі з частинами Армії УНР та загонами українських повстанців, а також з військами А. Денікіна, П. Врангеля, збройними силами Польщі [5]. А. Здоров стверджує, що саме “об’єктивна необхідність збройної боротьби із Центральною Радою змусила український радянський уряд (Народний секретаріат) вже в перший (харківський) період свого існування утворити військове відомство як зародок власної армії – Червоне козацтво, забезпечити правові та матеріальні умови його формування” [6, 188].

Червоне козацтво структурно не відрізнялося від інших військових з’єднань більшовиків. При вступі до його лав бійці мали дати обіцянку не залишати його не менш як 6 місяців. Для цього декрет Народного Секретаріату встановив диференційовані норми оплати: солдати отримували – 25 руб., інструктор-командир взводу – 40 руб., командир роти – 50 руб., командир батальйону – 75 руб., полку – 100 руб., дивізії – 125 руб., корпусу – 150 руб., армії – 175 руб [7]. Командиром першого полку Червоного козацтва став В. Примаков

Біографія останнього мала чимало крутих поворотів. Він народився в родині сільського вчителя, що пишався своїм козацьким походженням. За допомогою батька, в дитинстві навчився добре їздити верхи та влучно стріляти. З 1909 р. навчався у Чернігівській гімназії. Жив у сім’ї Коцюбинських як прийомний син. Згодом одружився на доньці письменника Оксані. У 1912 р. вступив до студентського революційного гуртка, що перебував під впливом більшовиків. Досягнувши призовного віку, ухилився від служби, демонстративно поширюючи листівки антивоєнного змісту. За цю “більшовицьку агітацію” був засуджений на довічне заслання у Сибір. У квітні 1917 р. повернувся із заслання вже переконаним революціонером. Вів більшовицьку агітацію серед солдатів 13-го запасного полку в Чернігові. Був делегований на II Всеросійській з’їзд рад до Петрограду. Взяв участь у більшовицькому перевороті, на чолі загону Червоної гвардії бився з полками Краснова під Гатчиною. Як чекіст і більшовик-українець у грудні 1917 р., на прохання українського радянського уряду був командирований до Харкова, де у січні 1918 р. сформував із “прозрілих” солдатів 2-го полку петлюрівської армії курінь Червоного Козацтва, який згодом еволюціонував у полк, бригаду, дивізію, корпус [8].

За його спогадами, Червоне козацтво створювалося на протипагу Вільному козацтву, заснованому С. Петлю-

рою і П. Скоропадським (останній тоді ще був генералом, а не гетьманом). У його складі китайців, латишів та росіян було набагато більше, ніж українців [9, 59-60]. Український дослідник Я. Тинченко стверджує, що «з українців вдалося наберувати лише одну сотню. Іншу довелося набирати з харківських червоногвардійців – латиських робітників, евакуйованих царським урядом у 1914 р., разом з особливо цінними верстатами з Риги. Улітку 1918 р. Червоне козацтво поповнилося таким новими придбанням, як сотня інгушів – із вершників інгуського кавалерійського полку ще старої російської армії, а також цілим інтернаціональним ескадроном з австрійських й угорських перебіжчиків» [10, 7].

Натомість В. Савченко стверджує, що основою для формування червонокозачого полку стали 300 бійців так званого 2-го українського запасного полку. Цей підрозділ було створено О. Волохом восени 1917 р. в Харкові внаслідок українізації 234-го запасного полку колишньої імперської армії. 10 січня 1918 р. підлеглі О. Волоха були раптово роззброєні червоногвардійцями під командуванням В. Примакова (сам О. Волох з півсотнею встиг виїхати в Полтаву, де ще зберігалася влада УНР, решта 700 вояків були розпушені по домівках) [11]. Однією з найпомітніших віх у діяльності Червоного козацтва стало взяття Києва у лютому 1918 р. У січні 1918 р. перший полк В. Примакова виступив з Харкова і спільно з іншими військовими силами, що прибули з Росії, розпочав похід на столицю. У січні-лютому 1918 р. полк ніс охоронну службу в Києві, використовувався більшовиками для масових розправ над населенням [12].

Частина українських дослідників відійшла від тверджень про те, що процес творення української державності був перерваний агресією радянської Росії. Так, І. Лисяк-Рудницький відзначав: «Легенда, що її треба здати до архіву, – це казка про “надчисленні полчища” ворогів, що під їх ударами буцімто завалилася українська державність. У дійсності інтервенційні московські армії під час першої та другої навали (зими 1917–18 рр. та 1918–19 рр.) були відносно малі. Кремль до літа 1919 р. не диспонував великою регулярною армією. Советська експансія була здатна поширюватися на ті країни, що їх їхнє власне безголів'я робило з них легку здобич. Якщо могли зберегти незалежність Фінляндія та мініатюрні балтицькі республіки, розташовані перед воротами Петрограда, то чи ж не повинна була встояти кількадесятимільйонна Україна з її велетенськими ресурсами? Також міжнародна кон'юнктура української справи була впродовж перших двох років революції сприятлива. Отже, причини невдачі треба шукати насамперед у внутрішньому стані самого громадянства на Україні» [13].

Після остаточного встановлення радянської влади українське Червоне козацтво зазнало численних реорганізацій. Я. Тинченко зазначає: «На початку 1919 р. 1-й полк Червоного козацтва розгорнувся удвічі, за рахунок мобілізованих українців і поповнення з Росії, потім став бригадою, а в серпні 1919 р. – 8-ю кавалерійською дивізією робітничо-селянської Червоної Армії. Входили до цієї дивізії московський, латиський і залишки кількох орловських кавалерійських полків, червоні кубанці, добровольці з Уралу. Всі вони звалися Червоними козаками» [14]. У березні – квітні 1919 р. червонокозаки перейшли до партизанської тактики рейдів у тилу військ УНР. У травні того ж року вони боролися з повстанцями отамана Григор'єва, а у липні – вересні – брали участь у боях проти Денікіна на Донбасі. Велику роль Червоне козацтво відіграло у збройній боротьбі з Н. Махном.

У листопаді 1919 р. на базі бригади (разом з 14-ю кубанською кавалерійською бригадою і латиським

кавалерійським полком) сформовано 8-у Червону козацьку дивізію, яка за наказом командування здійснила рейд по тилах денікінців. Після польсько-радянського перемир'я у жовтні 1920 р., залишки 8-ї дивізії ЧК об'єднали з 17-ю кавалерійською дивізією (в її складі на той час були переважно кубанці й башкири). У результаті було створено перший кінний корпус Червоного козацтва [15]. Проте, у 1930-х рр. Червоне козацтво розформували та перетворили на звичайний механізований корпус. У монолітну та уніфіковану Червону армію червоні козаки в старому вигляді вже не вписувалися. Командира В. Примакова репресували і засудили до розстрілу. Тривалий час (до середини 1950-х рр.) у СРСР взагалі були заборонені згадки про Червоне козацтво. Лише після смерті Й. Сталіна стосовно нього з'явилися перші публікації. Багатьох вихідців з Червоного козацтва було помертно реабілітовано.

Таким чином, процес встановлення більшовицького режиму в Україні вівся псевдоукраїнським збройним формуванням – Червоним козацтвом. Воно було сформоване, озброєне й вишколене на території радянської Росії та складало невід'ємну частину її збройних сил, проводячи свої операції за єдиним загальноросійським планом. Цим московський уряд намагався всіляко приховати своє керівництво інтервенцією проти держави, яку він перед тим визнав незалежною, та зобов'язався перед міжнародними представниками не втручатися в її внутрішні справи.

1. Стефанів З. *Українські Збройні Сили 1917 – 1921 рр.* – Ч. 1. – Львів, 1947.
2. Химиця Н.О. *Парамілітарні організації української молоді періоду Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/nat-ural/Vnuhp/Armia/2011_693/12.pdf*
3. *Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні.* – К., 1967. – 602 с.
4. *Громадянська війна на Україні, 1918 – 1920 / Під ред. І. Рибалки.* – Т. 1. – Кн. 1. – К., 1967.
5. *Довідник з історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vijsko.milua.org/v3.htm>*
6. *Здоров А. Український Жовтень. Робітничо-селянська революція в Україні (листопад 1917 – лютий 1918 р.).* – Одеса, 2007.
7. *Здоров А. 1918 рік. Червоне козацтво з'явилося раніше Червоної армії // Історична правда.* – 23.02.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/23/27111>.
8. *Українське військо ХХ – ХХІ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vijsko.milua.org/v3.htm>*
9. *Дубинський І., Шевчук Г. Червоне козацтво.* – К., 1963.
10. *Тинченко Я. Темна історія. Життя і смерть комкора Примакова // Новини тижня.* – 2007. – № 33.
11. *Савченко В.А. Авантюристи гражданской войны.* – Х., 2010.
12. *Червоні аватари України: Забутий пасинок революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://joanerges.livejournal.com/477234.html>*
13. *Солдатенко В. Жертви політичної злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kpu-ch.com/news/soldatenko_zhertvi_politichnoji_zlochinnosti/2012-01-25-42*
14. *Тинченко Я. Перша Українсько-Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vijsko.milua.org/bibli-oteka.ht>*

Wil'khovyk O.W. The Red Cossacks and the institution of the Soviet power in Ukraine. The article is devoted to the illumination of the Red Cossacks role in the bolsheviks intervention in Ukraine. Are analysed the national composition and functions. **Key words:** Red the cossacks, brigade, corps, In. Primakov.